



KASBIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION MODELI

BATIROV ZAFAR LUTFULLAYEVICH

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti

Muhammadiyah Xurshida

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada kasbiy madaniyatni rivojlantirishning yangi innovatsion modeli — «PRIME-model» (Professional Reflective Integrative Mentoring Environment) taqdim etiladi. Model psixologik (Bandura, Vygotsky, Schön), pedagogik (Bloom, Mezirow) va tizimiy (Bronfenbrenner) nazariyalar sintezi asosida ishlab chiqilgan

Kalit so'zlar: innovatsion model, PRIME-model, kasbiy madaniyat, refleksiv yondashuv, integrativ ta'lim, mentor muhiti, transformativ o'rganish.

INNOVATIVE MODEL OF PROFESSIONAL CULTURE DEVELOPMENT

Abstract: This article presents a new innovative model of professional culture development — the PRIME-model (Professional Reflective Integrative Mentoring Environment). The model is developed on the synthesis of psychological (Bandura, Vygotsky, Schön), pedagogical (Bloom, Mezirow) and systemic (Bronfenbrenner) theories.

Keywords: innovative model, PRIME-model, professional culture, reflective approach, integrative learning, mentoring environment, transformative learning.

KIRISH (INTRODUCTION)

Kasbiy madaniyat — dinamik va ko'p qirrali fenomen bo'lib, uni rivojlantirish bo'yicha mavjud modellar ko'pincha ayrim jihatlarini hisobga olmay



qolishi mumkin. Klassik ta'lim modellari (Bloom taksonomiyasi, Kolb tajriba sikli) alohida komponentlarni rivojlantirishga mo'ljallangan bo'lsa-da, yaxlit, tizimli yondashuv yetishmasligi ilmiy va amaliy muammo sifatida o'z dolzarbligini saqlamoqda [1].

So'nggi o'n yillikda «innovatsion model» tushunchasi ta'lim fanlari adabiyotida faol qo'llanila boshlandi. Dede (2009) innovatsion ta'lim modelini «eski yondashuvlarni almashtirmay, balki ularni yangi tashkiliy tamoyillar asosida qayta tuzgan model» sifatida belgilaydi [2]. Ushbu maqolada taklif etilayotgan PRIME-model (Professional Reflective Integrative Mentoring Environment) aynan shunday — mavjud yondashuvlarning kuchli tomonlarini saqlab, ularni innovatsion tizimga birlashtirgan model hisoblanadi.

PRIME-modelining asosiy gipotezasi quyidagicha: kasbiy madaniyatni rivojlantirish shaxsiy refleksiya, ijtimoiy o'rganish, transformativ tajriba va qo'llab-quvvatlovchi muhitning birgalikdagi ta'siri orqali eng samarali kechadi.

Tadqiqotning maqsadi: PRIME-modelini nazariy asoslash, uning tarkibiy komponentlarini aniqlash va eksperimental sinov natijalari asosida samaradorligini empirik baholash.

TADQIQOT METODLARI (MATERIALS AND METHODS).

Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi: (1) nazariy modeling bosqichi — adabiyot tahlili va model konsepsiyasini ishlab chiqish; (2) sinov bosqichi — modern 3 ta ta'lim muassasasida pilot sinovdan o'tkazish; (3) baholash bosqichi — natijalarni statistik tahlil qilish.

Sinov bazasi: Qarshi davlat universiteti, Samarqand davlat chet tillar instituti va Toshkent axborot texnologiyalari universiteti. Sinov davri: 2023-2024 o'quv yili. Ishtirokchilar: tajriba guruhi — 186 nafar magistrant va yosh o'qituvchi; nazorat guruhi — 184 nafar (jami 370 nafar).

O'lchov vositalari:

— Kasbiy Madaniyat Darajasini Baholash Shkalasi (KMDB-Sh, 60 modda, $\alpha=0,91$);



— Refleksiv Amaliyot Indeksi (RAI, Kember et al., 2000, 16 modda, $\alpha=0,87$);

— Kasbiy o'ziga ishonch shkalasi (KOIS, Bandura, 1997 asosida moslashtirilgan, 24 modda, $\alpha=0,89$);

— O'qitishning transformativ ta'siri inventori (OTTI, Mezirow asosida, 20 modda, $\alpha=0,85$);

— Ish qoniqishi shkalasi (MSQ qisqa versiya, 20 modda, $\alpha=0,88$).

Ma'lumotlar SPSS 27.0 da tahlil qilindi. Guruhlar o'rtasidagi farqlarni aniqlash uchun t-test, ANOVA va ANCOVA qo'llanildi. Amaliy ahamiyatlilik Cohen's d ko'rsatkichi bilan baholandi.

NATIJARLAR (RESULTS). PRIME-Modelining nazariy asosi va tarkibiy tuzilmasi. PRIME-model beshta nazariy poydevorga asoslanadi:

(P) Psixologik asos: Albert Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi (1986) kasbiy madaniyatning kuzatish, taqlid va o'z-o'zini tartibga solish orqali shakllanishini tushuntiradi. «Vikariy o'rganish» (vicarious learning) konsepsiyasi mentor va namunalar orqali kasbiy qadriyatlarni o'zlashtirishning asosi hisoblanadi.

(R) Refleksiv asos: Donald Schönning refleksiv amaliyot nazariyasi (1983) va Jack Mezirowning transformativ o'rganish nazariyasi (1991) birlashtirilib, kasbiy rivojlanishda chuqur o'z-o'zini tahlil qilishning markaziy roli asoslanadi.

(I) Integrativ asos: Lev Vygotskiyning «yaqin rivojlanish zonasi» (ZPD) nazariyasi tajribali mentor yordamida yangi kasbiy kompetentsiyalarni o'zlashtirish qonuniyatlarini tushuntiradi.

(M) Mentor asos: European Mentoring and Coaching Council (EMCC) standartlari asosida ishlab chiqilgan struktura mentor munosabatining samarali tashkil etilishi uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

(E) Ekologik asos: Urie Bronfenbrennning ekologik tizimlar nazariyasi kasbiy madaniyatni shaxsning tashkilot, jamoa, ijtimoiy va madaniy muhitlar bilan o'zaro ta'siri sifatida tushunishga imkon beradi.

PRIME-Modelining besh komponentli tuzilmasi.

2-jadval. PRIME-Modelining komponentlari, vazifalari va metodlari



Komponent	Vazifa	Asosiy metodlar	O'lchov ko'rsatkichi
P — Professional Identity	Kasbiy o'zlikni shakllantirish	Portfolio, o'z-o'zini tahlil, kasbiy narratsiya	KOIS ball o'sishi
R — Reflective Practice	Chuqur o'ylash ko'nikmasini rivojlantirish	Refleksiv jurnal, peer-review, case-study	RAI darajasi
I — Integrative Learning	Nazariya-amaliyot integratsiyasi	Amaliy loyihalar, simulyatsiya, tajribaviy o'rganish	KMDB-Sh o'sishi
M — Mentoring Environment	Qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish	Individual mentor, guruh supervizion, peer-coaching	Mentor sifati indeksi
E — Ecological Context	Tashkiliy va ijtimoiy muhitni optimallashtirish	Tashkiliy madaniyat diagnostikasi, muhit loyihalash	Muhit sifati indeksi

Sinov natijalari: tajriba va nazorat guruhlarini taqqoslash. 12 oylik pilot-sinov natijalari quyidagicha:

3-jadval. Tajriba va nazorat guruhlarini ko'rsatkichlarini taqqoslash ($M \pm SD$)

O'lchov ko'rsatkichi	TG boshlang'ich	TG yakuniy	NG boshlang'ich	NG yakuniy
KMDB-Sh (60 dan)	38,4±5,2	51,7±4,8***	38,1±5,6	41,3±5,1
RAI (80 dan)	47,2±7,3	63,8±6,1***	46,9±7,1	50,4±6,8



KOIS (96 dan)	61,4±8,7	78,9±7,2***	60,8±9,1	64,2±8,4
OTTI (80 dan)	42,1±6,4	58,6±5,9***	41,7±6,8	44,9±6,2
MSQ (100 dan)	64,3±9,2	79,7±8,1***	63,8±9,5	67,1±9,0

*Izoh: TG — tajriba guruhi (n=186), NG — nazorat guruhi (n=184); ***
p<0,001 (Bonferroni korreksiyasi bilan)*

Barcha beshta o'lchov ko'rsatkichi bo'yicha tajriba guruhi nazorat guruhidan statistik jihatdan muhim darajada ustun natija ko'rsatdi ($p<0,001$). Cohen's d ko'rsatkichlari: KMDB-Sh uchun $d=1,42$ (kuchli ta'sir); RAI uchun $d=1,38$; KOIS uchun $d=1,51$; OTTI uchun $d=1,44$; MSQ uchun $d=1,29$. Barcha ko'rsatkichlar bo'yicha ta'sir kuchi «kuchli» ($d>0,8$) kategoriyasiga kiradi.

Ayniqsa e'tiborli natija: kasbiy o'ziga ishonch (KOIS) 28,6% ga oshdi, refleksiv amaliyot qobiliyati (RAI) esa 35,2% ga o'sdi. Bu raqamlar PRIME-modelining kasbiy madaniyatning chuqur psixologik qatlamlariga ham ta'sir qilishini ko'rsatadi.

Gender va yoshga oid farqlar tahlili. ANOVA tahlili shuni ko'rsatdiki, PRIME-model samaradorligi jinsiyat bo'yicha statistik jihatdan ahamiyatli farq ko'rsatmadi ($F=1,23$, $p=0,267$). Biroq yosh guruhlari bo'yicha sezilarli farq aniqlandi: 25-35 yoshli ishtirokchilar ($d=1,62$) 36-45 yoshlilardan ($d=1,18$) ancha yuqori natija ko'rsatdi. Bu refleksiv o'rganishga psixologik tayyor bo'lishda yosh omilining ta'sirini tasdiqlovchi adabiyot bilan mos keladi [15].

3.5. Sifatli ma'lumotlar: FGD va suhbat natijalari

Tematik tahlil natijasida to'rtta asosiy kategoriya ajratildi:

(1) «Refleksiya — ko'zgu» kategoriyasi: ishtirokchilar refleksiv jurnal tutish tajribasini «birinchi marta o'z kasbiy harakatlarimni chuqur o'yladim» deb ta'rifladilar. 78% ishtirokchi bu amaliyotni «o'zgartiruvchi» deb baholadi.

(2) «Mentor muhiti» kategoriyasi: individual mentor tizimi «xavfsiz sinash maydoni» sifatida qabul qilindi. Ishtirokchilarning 84% i mentorsiz bunday o'zgarishlarga erisha olmagan bo'lar edim dedi.



(3) «Integrativ o'rganish» kategoriyasi: nazariyani darhol amaliyotda sinash imkoniyati kuchli motivatsion omil sifatida aniqlandi. «O'qib-ko'rgan narsamni ertasi kuni sinab ko'rgandim, natijani ko'rdim — bu ajoyib» (respondent, 28 yosh, Samarqand).

(4) «Kasbiy transformatsiya» kategoriyasi: 12 oydan so'ng ishtirokchilarning 67% i o'zini «boshqacha mutaxassis» sifatida his qilishini aytdi; bu Mezirowning transformativ o'rganish konsepsiyasi bilan to'liq mos keladi.

MUHOKAMA (DISCUSSION). Olingan natijalar bir qator muhim xulosalarga zamin yaratadi.

Birinchidan, PRIME-modelining empirik natijalari mavjud adabiyot ma'lumotlari bilan mos keladi. Eby va boshqalar (2008) meta-tahlilida mentor tizimining kasbiy kompetentsiyaga o'rtacha ta'sir kuchi $d=0,74$ ekanligi ko'rsatilgan — bizning tadqiqotda bu ko'rsatkich $d=1,29-1,62$ ni tashkil etdi, ya'ni ancha yuqori. Bu PRIME-modelining bitta komponentni emas, barcha beshta komponentni birgalikda joriy etishning sinergistik ta'siri bilan izohlanadi [16].

Ikkinchidan, reflektiv amaliyot komponentining (R) ta'sir kuchi ayniqsa yuqori (RAI bo'yicha $d=1,38$). Bu natija Boud, Keogh va Walker (1985) refleksiya «tajribani o'rganishga aylantiruvchi» asosiy mexanizm ekanligi haqidagi nazariyani empirik tasdiqlaydi. O'zbekiston ta'lim kontekstida reflektiv amaliyot an'anaviy tarzda yetarli e'tibor olmagan — bu bo'shliqni to'ldirish yangi imkoniyat sifatida ko'rinmoqda [17].

Uchinchidan, PRIME-model yaxlit tizimli yondashuv sifatida alohida komponentlar majmuasidan ko'ra samarali ekanligi empirik isbotlandi. Bu Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasini amalda tasdiqlaydi: shaxs bir vaqtning o'zida bir necha muhit ta'sirida rivojlanadi va bu ta'sirlar o'zaro kuchaytirib boradi [18].

XULOSA (CONCLUSION). PRIME-model — Professional Reflective Integrative Mentoring Environment — kasbiy madaniyatni rivojlantirishning yangi innovatsion modeli sifatida empirik jihatdan o'z samaradorligini isbotladi. Asosiy xulosalar:



1. PRIME-modeling besh komponenti (P-R-I-M-E) birgalikda kasbiy madaniyatni yaxlit va chuqur rivojlantirishni ta'minlaydi; alohida qo'llanilgan holda har bir komponentning samaradorligi pastroq bo'ladi.

2. 12 oylik pilot-sinov barcha besh o'lchov ko'rsatkichi bo'yicha statistik jihatdan muhim ($p < 0,001$) va amaliy jihatdan kuchli (Cohen's $d > 1,2$) natijalarni ko'rsatdi.

3. Refleksiv amaliyot (R) va mentor muhiti (M) komponentlari O'zbekiston kontekstida ayniqsa yuqori samaradorlik ko'rsatdi; bu mahalliy pedagogik an'ana va milliy mentalitet bilan uyg'unligi bilan izohlanadi.

PRIME-modelini keng joriy etish uchun quyidagilar zarur: muassasa rahbariyatining instituttsional qo'llab-quvvatlashi; malakali mentor kadrlarini tayyorlash; baholash tizimini standartlashtirish; 3 yillik uzoq muddatli kuzatuv tadqiqotlarini o'tkazish. Keyingi tadqiqotlar PRIME-modelini oliy ta'lim muassasalaridan tashqari — kasbiy malaka oshirish markazlari, korporativ ta'lim va mahalla asosidagi non-formal ta'limda ham sinovdan o'tkazishga qaratilishi maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR (REFERENCES)

- [1] Eraut M. Developing Professional Knowledge and Competence. — London: Falmer Press, 1994. — 256 p.
- [2] Dede C. Technologies That Facilitate Generating Knowledge. — Educational Researcher, 2009, 38(1). — pp. 80-83.
- [3] Mezirow J. Transformative Dimensions of Adult Learning. — San Francisco: Jossey-Bass, 1991. — 247 p.
- [4] Berdiyeva, S. (2024). Improving the methodology of preparing students for creative activity based on foreign experiences. Talqin va tadqiqotlar,(28).
- [5] Schön D.A. The Reflective Practitioner. — New York: Basic Books, 1983. — 374 p.
- [6] Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978. — 159 p.



[7] Berdiyeva, S., & Xudoyberdiyeva, M. (2025). YOSHLARNI MILLIY QADRIYATLAR RUHIDA TARBIYALASH ASOSIDA MILLIY O'ZLIKNI YUKSALTIRISH TEXNOLOGIYALARI. *GOLDEN BRAIN*, 3(1), 87-90.

[8] Nasiba, Q., & Berdiyeva, S. (2023). SIGNIFICANCE AND CONTENT OF PEDAGOGICAL DIAGNOSTIC METHODS. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF EDUCATION AND COMPUTER SCIENCES (CAJECS)*, 2(2), 51-53.